

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 101.1:1(091):316.64

І. Д. Загрійчук

доктор філософських наук, професор
(Українська державна академія залізничного транспорту, м. Харків)
zagrij@yahoo.com

ФІЛОСОФІЯ ЯК СПОСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОТИРІЧ БУДЕННОЇ СВІДОМОСТІ

У статті з'ясовано практичну природу філософії, обґрунтовано логіку виникнення її проблем із протиріч буденної свідомості, на прикладах з історії філософії проведено інтерпретацію істин, які брунькуються на рівні буденної свідомості, але своє вирішення знаходять у сфері філософії. Філософія представлена як сфера теоретичного мислення як форма теоретичної свідомості, як теоретичний спосіб вирішення світоглядних проблем. Користуючись таким розумінням філософії, у статті обґрунтовано практичні джерела теоретичних пошуків в античній філософії.

Ключові слова: істина, теоретична свідомість, першопочаток, система.

Вступ. Серед широкого загалу нерідко можна почути думку, що філософія далека від життя. Підстави так думати для пересічної людини існують. Чи не кожному доводилось чути і не раз, що коли хочуть повернути індивіда на "грішну землю" із захмарних висот пустопорожнього розмірковування, кажуть: перестань філософувати, йди працюй. Цілу низку подібних міркувань про філософію зібрав у своїй науковій розвідці "Про специфіку філософського знання" радянський філософ О. В. Потьомкін [1: 5-19]. Звісно, що це крайня форма негативного ставлення до філософії. Буденна свідомість характеризується не лише такими інвективами на адресу філософії, але й містить в собі інтенції, прагнення до вивіщення, до переходу на більш високий рівень усвідомлення людиною себе і світу. Але здійснити такий перехід можна, очевидно, лише з допомогою філософії, через засвоєння того теоретичного досвіду, який вона містить в собі. І сьогодні це завдання стоїть перед усім світом. Навіть заснований Всесвітній день філософії для того, щоб "привнести в буденне мислення нові ідеї і стимулювати публічні дебати інтелектуалів і громадянського суспільства з приводу викликів, які постають сьогодні перед суспільством" [2]. Мова йде про те, "щоб на глобальному рівні долучити світове співтовариство до багатства філософської думки", "ознайомити людей з філософським спадком" [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практично більша частина філософських праць, які присвячені проблемам буття та свідомості так чи інакше торкаються питань, що мають відношення до протиріч свідомості, в тому числі і буденної. Але спеціальних праць, які б досліджували процес переходу буденної свідомості в теоретичну, їхнього генетичного зв'язку обмаль, якщо не сказати, що їх немає. Можна назвати книгу російського автора М. П. Желтова "Практическая философия" [3], де розглядається зв'язок філософії із народною мудрістю, яку автор називає здоровим глуздом, або прикладом буденної свідомості. В 1997 році вийшла книга Ф. І. Георгієва "Сознание, его происхождение и сущность" [4], в якій автор досліджує свідомість, потрохи відходячи від радянського догматизму в її трактуванні з класових позицій. Існує необхідність дослідження генетичного зв'язку буденної і теоретичної свідомості, способів переходу першої в останню, оскільки прояснення цієї проблеми полегшить "неофіту" від філософії краще зрозуміти тісний зв'язок філософії із життям.

Мета дослідження. Будь-яка наука має свій понятійно-категоріальний апарат, що означає: не засвоївши його, неможливо досягнути істини, якими дана наука оперує. Але, що стосується філософії, то тут перепорою до зрозуміння її істин є не лише понятійний характер мислення, але й те, що філософія як світогляд є проблемою для самої себе, що вона, останнім часом, устами деяких своїх адептів відмовляється бути методологічною основою наукового пізнання та практики. Наше завдання полягає в тому, щоб, виходячи із простих і буденних фактів людського існування, показати не лише зв'язок буденної свідомості і теоретичного мислення, але й довести закономірну необхідність переходу від буденного, часто непродуманого, суперечливого сприйняття світу до його логічного пізнання і, відповідно, цілісного і системного знання.

Виклад основного змісту. Відомо, що буденна свідомість формується із дня в день, щоденно в процесі стихійної людської життєдіяльності. Саме тому, що вона формується щоденно, вона й отримала назву буденної. Як правило, така свідомість часто є суперечливою та непослідовною. Але вже в ній міститься тенденція до її перетворення в іншу свідомість, свідомість більш досконалу, а значить, свідомість узгоджену в собі, продуману, систематизовану, логічну. Як реально в житті це відбувається?

Вже маленька дитина, яка прокинулася до свідомості, навчилася розмовляти і набула першого досвіду спілкування зі світом прагне до осмислення світу як цілого, узгодженого в собі утворення. Саме з цієї причини першим питанням, яким дитина ставить в незручне становище маму, є питання: звідки Я? Як би довго мама не уникала відповіді на це питання, рано чи пізно вона "зізнається", що вона її народила. Але з причини допитливості, яка носить практичний характер (дитині необхідно знати світ, в якому вона живе), "дитячі" питання на цьому не закінчуються. Далі йде ціла низка питань. Це не лише питання, хто тебе мамо народив, але й хто народив твою маму. Йдучи таким шляхом, малеча врешті-решт задає питання, хто був першою людиною. Але й відповідь, що першою людиною був Адам, як правило, не влаштовує допитливих дітей. Вони хочуть знати звідки з'явився той Адам. І навіть відповідь, що Адама створив Бог, не задовольняє людину, яка прийшла в цей світ не по своїй волі. Само собою зрозуміло, відповідь на сакральне питання: звідки Бог? Тим більше не задовольнить дитину, коли їй скажуть, що він нізвідки, що він вічний, що він завжди був, є і буде. Так само не задовольнить її твердження, що першою була матерія, світ матеріальних речей, яка також є вічною, а значить є, була і буде вічно існувати. Так буденна свідомість приходить до необхідності визнання безпочаткового початку світу, який для теоретичної свідомості виступає в понятті субстанції.

Подорослішавши, дитина інколи ніби забуває те питання, яке так сильно її колись хвилювало. Це питання, як ми вияснили, звідки я і звідки світ. Причому питання звідки світ є наслідком не "абстрактних" розмірковувань, а результатом дуже практичних, глибоко особистісних бажань, які ну просто ніяк не можна "обійти", "звільнитись" від них і які є не тільки бажаннями, але виступають фундаментальними причинами таких гносеологічних міркувань. Що це саме так, свідчить досвід і світоглядні хвилювання людей похилого віку.

Втративши ровесників, а інколи навіть і молодших друзів, з якими прийшлося йти по життю разом, людина похилого віку, якій вдалось дожити до глибокої старості, в довгі безсонні ночі задається тими ж питаннями, що й діти, які тільки-но починають жити. Але це життєве питання формулюється ними дещо інакше. Їх уже не цікавить питання: звідки Я? Для них актуальною, начисто практичною, життєзначимою проблемою є питання: куди я йду? Чи смерть є остаточним кінцем життя як такого, чи вона є лише фіналом життя земного і початком життя іншого, життя вічного. Найцікавішим тут є те, що цього питання жодна людина не в змозі обійти, навіть за умови визнання, що дане питання не вирішується. Хоч багато людей як у минулому, так і сьогодні, вважають, що його вирішити неможливо, вони, тим не менш, відмовитись від його постановки і спроб розв'язати не в змозі. А це лише означає, що дана проблема відображає невідчужувану людську потребу "дійти до кінця", віднайти основу, яка є причиною буттєвого розмаїття.

Хоч практичні причини суто філософської постановки проблеми звідки світ, як нам здається, вище достатньо обґрунтовані, варто зупинитись на деяких наслідках для тутешнього, земного життя того чи іншого вирішення основного питання філософії, яке є таким для багатьох філософських систем. Зазначимо однак, що навіть якщо людина знайде в собі "мужність" відмовитись від того, від чого відмовитись неможливо, то вона тим не менш на нього дасть відповідь самим фактом своєї смерті, але цю "відповідь" ніхто і ніколи так і не узнає. Всі наступні покоління і кожний зокрема будуть "мучитись" цим питанням, в прямому і переносному значенні "ламати голову" над ним, але відмовитись від його постановки і, відповідно, вирішення не зможуть.

Так от щодо наслідків прийняття того чи іншого варіанту розв'язання так званого основного питання філософії для життя, для цінностей, якими воно наповнене, допоки людина живе. В релігійному дискурсі відповідальність за "гріхи", проступки, які людина здійснює протягом життя, не знімає навіть смерть, а тому вже тут, в житті земному, варто думати про майбутнє "життя вічне". І ми знаємо, що значна частина віруючих є достатньо моральними, якщо не враховувати фанатиків, які є серед адептів будь-яких світоглядних орієнтацій. Фанатиками стають прихильники будь-якого типу світогляду, які стоять на фундаменталістських позиціях. А фундаменталістські позиції є такими, тому що не обмежені жодними межами. Вони є абсолютизованими принципами, які за своєю сутністю завжди відносні. Фанатиками є і "войовничі безбожники".

Далі. Сказане зовсім не означає, що моральними особистостями не можуть бути індивіди, які не вірять в надприродне походження світу, які не визнають вічного життя за гробом. Але тоді моральною інстанцією, що спонукає людину до морального життя, є суспільство, громада, добре ім'я, яке індивід прагне залишити дітям.

Таким чином, ми бачимо, що питання про граничні основи людського буття і буття взагалі брунькуються в житті щоденному, що буденна свідомість містить в собі з самого початку тенденцію до вивіщення, до переходу в свідомість філософську, теоретичну. Саме за такою логікою виникли перші філософські системи, творці яких прагнули відшукати початок, із якого можна було б вивести все розмаїття світу.

І все ж вичерпної відповіді на питання про світоглядний смисл проблеми початку ми поки що не отримали. Адже питання звідки і куди ми йдемо? хоч і стосується важливої проблеми життя і смерті і навіть вирішення її стосується моральної поведінки людини протягом всього життя, все ж, будучи ще малим хлопчиком, Тарас Шевченко ходив у степ дивитись стовпи, які підпирають небо, не з причини

моральних міркувань. Йому хотілось знов таки знайти, побачити той початок (те саме, що й кінець) світу, усвідомлення якого могло б принести велику душевну радість, радість пізнання. Однак, не сама по собі радість, хвилювання та інші емоції тут є найважливіші, адже вони хоч і складають важливий екзистенційний зміст буття, самі є, як нам здається, наслідком суто практичного характеру людського існування.

Так ось, якщо повернутись до проблеми першопочатку, якою так активно переймалися античні натурфілософи, то треба сказати, що незалежно від того, усвідомлювали вони це чи ні, їхні прагнення мали в своїй основі потребу знати світ як цілісне, узгоджене в собі утворення. Такий світ ми називаємо цілісним, системним. А система, як відомо, є сукупністю елементів, що пов'язані між собою необхідним чином. А за якої умови елементи певного цілого можуть складати систему? Якщо вони виведені з єдиної основи. Ось чому в людини така тяга до першопочатків, до першоджерел.

Сказане можна інтерпретувати на такому прикладі. Скажемо так, студенти, які сидять в аудиторії, складають академічну групу. На потоці таких груп є кілька і всі вони проходять підготовку по одній і тій же спеціальності. Чи зв'язують студентів академічної групи відносини необхідності? Звичайно, що ні. Адже кожен із них міг потрапити з таким же успіхом до групи іншої. Знаходження саме в цій, а не іншій академічній групі, є чисто випадковим. Але коли ми задамо іншій умови і скажемо, що ці хлопці і дівчата є рідними братами і сестрами, то дана система уже буде родинною, а зв'язки між ними необхідними, адже розірвати ці зв'язки уже неможливо. І ця необхідність обумовлена, має свою причину, свій початок в спільних батьках. Щоб не виникало різночитань даного прикладу, додамо. Мова не йде про юридичні зв'язки, а про зв'язки буттєві і їхню сутність. Добре, коли брати і сестри знаходяться в дружніх стосунках, але буває, що і сваряться. Більше того, скільки відомо фактів, коли брат брата вбиває, наприклад, серед королевичів і принців за посади короля чи царя. Але ніколи і ніхто не говорить в таких випадках, що вони одне одному не брати. Братом не можна перестати бути так, наприклад, як перестати бути студентом, написавши заяву про відрахування чи навіть без неї.

Сказане вище свідчить про те, що пошуки першопочатку пов'язані з практичною необхідністю системного, несуперечливого, послідовного, логічного усвідомлення власного буття, що можливо лише за умови формування теоретичного мислення, яке існує як система. А щоб система була більш менш достовірною, надійною, всі її складові елементи повинні бути виведені з єдиної основи. Ось чому багатовікові дискусії між матеріалістами та ідеалістами це не примха, а реальний діалог, який в своєму здійсненні можна розцінити як намагання найбільш послідовно і несуперечливо представити світ як цілісне, виведене з єдиної основи утворення, тобто знайти його першопочаток. Для того щоб уникнути дискусії на цю тему, нагадаємо лише оцінку ідеалістичної системи філософії Гегеля відомим матеріалістом, який підкреслив у свій час, що розумний ідеаліст ближчий до розумного матеріаліста, ніж матеріаліст нерозумний.

Або візьмемо ще один аспект практичної природи філософського світогляду, який раніше формулювався як друга сторона основного питання філософії. Це питання про тотожність мислення і буття. Які щоденні практичні проблеми лежать в основі цього теоретичного узагальнення?

Кожен індивід на власному досвіді не раз стикався з тим, що йому не завжди вдавалось реалізувати задумане. Коли так ставалось, то, як правило, невдачі шукаємо в собі, а якщо точніше, то шукаємо помилки в усвідомленні об'єкту, з яким маємо справу, в якому намагаємось втілити свій задум. Крім об'єкту такій перевірці підлягають також засоби та знаряддя, які ми використовуємо, щоб ідеальний образ майбутньої діяльності набув рис реального предмету. Так ось невдачі нас очікують тоді, коли ми не маємо адекватного знання про всі складові реалізації задуманого. А це означає, що наші уявлення про предмет не відповідають самому предмету. На академічній мові, "по-філософськи", такий стан фіксується в понятті нетотожності мислення та буття. Коли ж предмет і наші знання про нього збігаються, відповідають одне одному, тоді кажуть, що мислення і буття тотожні.

Таким чином, ми отримали теоретичне формулювання проблеми істини, як воно було сформульоване на певному етапі розвитку філософії. Ще Аристотель навчав, що філософія є мисленням про мислення. А це означає, що сутністю філософії є істинне мислення, або вона є способом перевірки мислення на предмет істини. Звідси випливає ще один висновок, причому висновок практичний, а саме: знання філософії, набуття навичок філософування є практично цінним, адже володіння ними робить людину самостійно мислячою, здатною до самостійного вирішення складних теоретичних і практичних проблем.

Стосовно такої складної проблеми, якою є проблема істини, ми також можемо і повинні усвідомити її "археологію", практичну природу. Поставимо перед собою питання таким чином, що такого існує в бутті людини, що неминує породжує проблему істини. Знову ж таки, вже у буденному, щоденному житті, стикаючись з плинністю, коли, наприклад, наш колега чи знайомий характеризується протівською мінливістю, перед нами виникає питання: а яким же він є насправді? Оце питання: яким він є насправді? на філософській мові формулюється як проблема істини. Із вище наведеного прикладу, доводячи його до понятійного вираження на основі узагальнення цілої низки подібних ситуацій, ми приходимо до висновку, що істиною мінливого предмета є його глибоко захована сутність, яка, не дивлячись на

мінливість, рухливість предмета, є незмінною, а тому дозволяє мінливому предмету залишатись самим собою. Таким чином, хочеш пізнати істину предмета, пізнай його сутність.

Саме таким шляхом пішов в античній Греції Платон. Ми знаємо його як творця системи філософії об'єктивного ідеалізму. Сутністю останнього є визнання ідей як нематеріальних утворень, що існують поза світом матеріальних речей. Вони за своїм характером є ідеальними, доскональними, вічними, нерухомими і, як такі, є предметом істини. Виникає питання: яким чином, в процесі яких міркувань Платон прийшов до такої ідеї, як така думка зародилась в його свідомості?

Знайомство з історією зародження та становлення філософських ідей дозволяє виявити логіку такого розвитку. Як відомо, пошуком умов можливості істини до Платона займались як софісти, так і Сократ. Спроби софістів усвідомити проблему істини вилились, врешті-решт, у визнання істини як суб'єктивного утворення. І хоч спільної точки зору на розуміння істини у них не було, однак, навіть не зважаючи на заперечення можливості її пізнання з боку Горгія, для більшості з них все ж характерним є гносеологічний релятивізм. У дослідженнях частіше всього таке розуміння істини з боку софістів пояснюється розведенням законів, які існують по природі і таких, що існують за установленням, тобто з волі самої людини. А якщо закони людиною встановлюються, то вони людиною можуть бути й відмінені. І саме тут варто акцентувати на тому, що мінливість таких законів, їхня плинність і обумовили висновок Протагора про те, що для кожного істиною є те, що йому таким видається.

Однак вже на рівні буденної свідомості фіксується некоректність, невірність і навіть абсурдність даної позиції. Адже якби це було саме так, тоді люди не могли б узгоджувати свої дії, вони не могли б виконувати спільну працю, врешті-решт, було б неможливо навіть порозумітись. Таким чином, логіка подальшого розвитку не могла не привести до пошуку чогось стабільного, незмінного в розумінні істини, щоб остання могла бути єдиною, спільною, загальною для всіх.

Естафету пошуку умов загальності істини в полеміці з софістами взяв на себе Сократ. Він ніколи не відмовлявся від визнання того, що істина спільна, загальна для всіх, існує. Пошуки "місця", де вона існує, привели його до заклику шукати її в собі. Його знамените: "пізнай самого себе", хоч і не є бездоганним, однак і сьогодні привертає до себе увагу тих, хто звик розмірковувати. А не є воно бездоганним тому, що, закликаючи шукати її в собі, знову ж таки невідомо – кожен знайде в собі істину загальну, чи знову ж таки свою і тільки свою. Останнє означає, що Сократ, декларуючи об'єктивний характер істини, у формулюванні умов її можливості все ж таки інколи нагадує софістів.

Повертаючись до філософії Платона, стає зрозумілим, що в ті часи, коли були випробувані попередниками наведені вище способи усвідомлення суті істинного знання і вони виявились незадовільними, учневі Сократа, який поділяв думку свого вчителя, що предмет істини має бути незмінним, адже тільки за такої умови істина може бути спільною, загальною для всіх, не залишалось нічого іншого як винести цей предмет за межі плинного світу матеріальних речей. Ось які емпіричні, буденні спостереження лягли в основу філософської системи Платона, яка стала взірцевою для класичної доби античної філософії і не тільки. Філософське вчення Платона справило такий величезний вплив на подальший розвиток філософії, що це дало підстави англійському філософу і математику Альфреду Уайтхеду назвати всю наступну західну філософію лише коментарями до Платона.

Висновки. Можна наводити ще досить багато прикладів протиріч та проблем буденної свідомості, розв'язання яких вимагало іншого, нового, більш глибокого, ніж буденне, мислення. Але й сказаного досить, щоб сказати: власне, реалізувавшись, сама інтенція буденної свідомості призвела до виникнення філософії. І тому сьогодні перші кроки в філософії будуть найбільш ефективними та результативними, якщо їх здійснювати, виходячи з протиріч буденної свідомості. Тільки на такому шляху, таким способом можна і необхідно не лише освоїти філософські істини, але й перетворити їх на дієве духовне підґрунтя практичного життєтворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Потемкин А. В. О специфике философского знания / А. В. Потемкин. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1973. – 187 с.
2. "Инклюзивные общества, устойчивая планета" – тема Всемирного дня философии 2013 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/events/philosophyday/>.
3. Желтов М. П. Практическая философия / М. П. Желтов. – Чебоксары, 2009. – 153 с.
4. Георгиев Ф. И. Сознание, его происхождение и сущность / Ф. И. Георгиев. – Москва : Высшая школа, 1977. – 91 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Potemkin A. V. O spetsifike filosofskogo znaniya [About the Specificity of the Philosophical Knowledge] / A. V. Potemkin. – Rostov-na-Donu : Izd-stvo Rostovskogo universiteta, 1973. – 187 s.
2. "Inklyuzivnye obshchestva, ustoichivaia planeta" – tema Vsemirnogo dnya filosofii 2013 goda [Inclusive Societies, Steadfast Planet – the Subject of the World's Philosophical Day 2013] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.un.org/ru/events/philosophyday/>.
3. Zheltov M. P. Prakticheskaya filosofiya [Practical Philosophy] / M. P. Zheltov. – Cheboksary, 2009. – 153 s.

4. Georgiev F. I. Soznanie, ego proiskhozhdenie i sushchnost' [Consciousness, its Origin and Nature] / F. I. Georgiev. – М. : Vysshaya shkola, 1977. – 91 s.

Матеріал надійшов до редакції 20.09. 2013 р.

Загрийчук И. Д. Философия как способ решения противоречий будничного сознания.

В статье выяснена практическая природа философии, обоснована логика возникновения ее проблем с противоречиями будничного сознания, на примерах с истории философии проведена интерпретация истин, которые находятся на уровне будничного сознания, но свое решение находят в сфере философии. Философия представлена как сфера теоретического мышления, как форма теоретического сознания, как теоретический способ решения мировоззренческих проблем. Пользуясь таким понятием философии, в статье обоснованы практические источники теоретических поисков в античной философии.

Ключевые слова: истина, теоретическое сознание, первооснова, система.

Zagriichuk I. D. Philosophy as a Way of Solving Contradictions of Commonplace Consciousness.

The research deals with the practical nature of philosophy, its origin and logic according to which problems of the commonplace consciousness are being brought to be solved theoretically. The commonplace consciousness is interpreted as the primary reflection of living conditions of the human being. On a certain development stage in the commonplace consciousness an internal contradiction comes to light. This contradiction remains in the latent form until a certain time. This intention declares itself as the necessity to go beyond the scope of oneself. The implementation of this necessity is what indicates the transformation of the commonplace consciousness into the philosophical, or theoretical, consciousness which in its turn is characterized by consistency, system and logic. Being so the consciousness is searching for the kernel which becomes the matter of truth on the first stages of the philosophical development. The research of the above mentioned problems is conducted on the base of materials of the ancient philosophy. In particular the practical nature of the category "substance" is being proved and at the same time the identity questions of consciousness and objective reality as well as the philosophical system establishment of the Plato's objective idealism. The problem of the substance as the beginning of the world was caused by the inalienable metaphysical human necessity to get to know the world in which he /she lives "till the end". In other words this need can also be called the necessity to get to know the world as the whole, as a certain system the elements of which are connected in the required way, which means genetically. The question of thinking and objective reality identity turns out to be a problem with which any acting subject has to deal with each time when there appear problems with the implementation of what has been intended. Regarding the question of the truth and the conditions of its probability of existence in ancient times, it turns out that Plato has brought ideas beyond the borders of the world of material things aiming to make them static, so that the existence of one common truth could be proved in such a way. The scientific methods used in the research are: dialectical, genetic and the one of historical and logical unity. The conclusions made consist in the statement that the commonplace consciousness with the necessity turns out into theoretical and philosophic.

The awareness of this connection turns the philosophy not only into the knowledge, but into the spiritual foundation of the practical life activity as well.

Key words: truth, theoretical consciousness, foundation, system.